

Гордієнко Г.М.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Гордієнко В.В.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

РАДЯНСЬКИЙ РЕЖИМ ТА ІНВАЛІДИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ В УРСР У ПЕРШІ ПІСЛЯВОЄННІ РОКИ

У статті досліджено статус особливої соціальної групи післявоєнного українського суспільства – інвалідів Вітчизняної війни і ставлення до неї з боку радянської держави. Метою роботи є історична реконструкція провідних елементів радянської політики соціального захисту ветеранів-інвалідів і її результатів у перші післявоєнні роки. Методологію складають принципи об'єктивності, історизму, системності, науковості. Застосовано історико-генетичний, порівняльний, статистичний, діахронний, історико-антропологічний методи. Наукова новизна полягає в тому, що у статті вперше проаналізовано ставлення радянського режиму до інвалідів Вітчизняної війни на тлі Третього голоду в Україні. Становлення системи соціального забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР відбувалося упродовж 1940–1946 рр. У 1940–1941 рр. влада юридично впорядкувала пенсіонування майбутніх інвалідів війни. З початком німецько-радянської війни постановами союзного та республіканського урядів було виділено осіб з інвалідністю внаслідок війни з Німеччиною з-посеред інших контингентів інвалідів, присвоєно їм офіційну назву «інваліди Вітчизняної війни» й додано нові види соціального захисту. В умовах погіршення економічної ситуації в УРСР і початку Третього голоду відбулося різке зростання кількості інвалідів Вітчизняної війни в республіці. Встановлено, що під тиском партійно-урядового керівництва УРСР Міністерство соціального забезпечення і Лікарсько-трудова експертні комісії провели акцію скорочення кількості взятих на облік інвалідів війни за допомогою «глибокої лікарсько-трудової експертизи», оголошуючи їх такими, що «цілком одужали». Крім цього, багатьом інвалідам-фронтовикам знизили групу інвалідності. Причиною таких дій керівництва республіки стала необхідність уникнути дефіциту бюджету системи соціального забезпечення й додаткова економія хліба. Через інфляцію відбулося знецінення пенсій інвалідів-фронтовиків. Карткова система не захищала рівень життя основної частини ветеранів. З'ясовано, що більшість інвалідів війни, які мешкали на селі, стали об'єктом обтяжливої системи оподаткування. Неефективність усієї системи соціального забезпечення зумовила витіснення частини інвалідів Вітчизняної війни на маргінес суспільства.

Ключові слова: інваліди Вітчизняної війни, соціальне забезпечення, пенсіонування, соцабези, лікарсько-трудова експертні комісії, група інвалідності.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна зумовила потребу по-новому розглянути конфлікт історичних пам'ятей про Другу світову війну і закономірно підвищила дослідницький інтерес до неї істориків і фахівців із різних галузей суспільних та гуманітарних наук. Особливе місце в українській історичній пам'яті про Другу світову війну займає питання ціни перемоги. У нашій історичній науці це виражається в актуалізації людського виміру війни, у перенесенні центру дослідницької уваги на різні соціальні групи й спільноти в умовах війни та мирного часу, а також у зростанні досліджень із застосуванням методології соціальної історії, історичної демографії та історичної антропології. Про це свідчать праці відомих укра-

їнських істориків – О. Лисенка [4; 10; 11; 12; 13], І. Патриляка [19], В. Литвина [14; 15], І. Муковського [16], Т. Вронської [4], Т. Пастушенко [12]. Зокрема, в історичному нарисі «Демографічні втрати України в роки Другої світової війни», який підготували О. Лисенко, О. Перехрест, І. Перехрест, А. Іржавська, уперше в українській історіографії Другої світової війни подано узагальнені результати дослідження становища особливої соціальної групи післявоєнного українського суспільства – інвалідів Вітчизняної війни. Із праці можна дізнатися про кількість ветеранів-інвалідів у радянській Україні, про основні напрями урядової політики соціального забезпечення. Автори окреслили комплекс проблем, які виникали в

повсякденні інвалідів Вітчизняної війни в перші післявоєнні роки [13].

Серед нечисленних зарубіжних дослідників, які вивчали упродовж останніх десятиліть життєдіяльність інвалідів Вітчизняної війни в післявоєнному СРСР, варто назвати російських істориків Г. Хорохоріну [22], І. Пелих [17] та О. Болле [2], а також німецьку дослідницю Б. Феселер [21; 41]. Для робіт російських авторок властивою є схильність обійти чи пом'якшити драматичні та неприйнятні аспекти взаємодії радянської держави та інвалідів війни. Більш ґрунтовними є праці німецької історикині Б. Феселер про інвалідів Вітчизняної війни в умовах сталінізму. Але її дослідження локально обмежено РСФРР й проведено на основі матеріалів російських архівів. Слід зауважити, що в радянській Україні післявоєнне життя інвалідів Вітчизняної війни мало свою особну драматичну історію, яка залишилася за межами дослідницького інтересу Б. Феселер.

Метою роботи є історична реконструкція головних напрямів політики радянського режиму з соціального забезпечення інвалідів німецько-радянської війни і її результатів у перші післявоєнні роки.

Виклад основного матеріалу. Формування інституції соціального забезпечення інвалідів Вітчизняної розпочалося в 1940 р., тобто ще до появи цієї спільноти, і тривало до 1946 р. У контексті підготовки до майбутньої війни РНК СРСР ухвалила дві постанови, які регламентували систему пенсіонування, інвалідів війни, що мали неодмінно з'явитися в результаті очікуваних бойових дій. Необхідно підкреслити, що постанови РНК СРСР за № 1269 «Про пенсії військовослужбовцям рядового і молодшого начальницького складу строкової служби та їх сім'ям» від 16 липня 1940 р. [18, с. 32] і за № 1474 «Про пенсії і допомоги особам вищого, старшого і середнього начальницького складу, особам молодшого начальницького складу поверхстрокової служби, спеціалістам рядового складу поверхстрокової служби та їх сім'ям» від 5 червня 1941 р. [18, с. 23] ніякою мірою не стосувалися інвалідів локальних військових конфліктів 1938–1940 рр. І тільки з початком німецько-радянської війни постанови набули чинності. Важкі поразки Червоної Армії, масштабні медико-санітарні втрати і стрімке зростання кількості покалічених спонукали радянський уряд істотно відкоригувати соціальне забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни, додавши нові напрями соціального захисту: працевлаштування, протезування, навчання і перенавчання, медичну

реабілітацію, матеріально-побутове забезпечення. 6 травня 1942 р. РНК СРСР своєю постановою за № 640 «Про працевлаштування інвалідів Вітчизняної війни» не тільки запровадила офіційну назву контингенту осіб з інвалідністю внаслідок війни з нацистською Німеччиною – «інваліди Вітчизняної війни», але й окреслює його особливий статус [24, арк. 33]. 20 травня 1942 р. РНК УРСР та ЦК КП(б)У ухвалили майже ідентичну за змістом постанову за № 115 [24, арк. 35].

Провідною установою, яка здійснювала державну політику соціального захисту контингенту інвалідів Вітчизняної війни в УРСР, був Народний комісаріат соціального забезпечення (з 1946 р., Міністерство). До складу НКЗ як важливий підрозділ входили Лікарсько-трудова експертна комісія (ЛТЕКи), які встановлювали інвалідність ветеранам і ступінь втрати ними працездатності, тобто групу інвалідності. Органи соціального забезпечення на місцях (соцзабези) брали на облік інвалідів-фронтовиків, призначали їм пенсію, працевлаштовували їх і регулярно організовували проведення переоглядів.

Щоквартальні звіти НКЗ (МСЗ) від 1 січня 1944 р. і до вересня 1946 р. засвідчують неухильне зростання чисельності зареєстрованих в органах соціального забезпечення інвалідів Вітчизняної війни. Станом на 1 липня 1945 р. в УРСР на облік у соцзабезах стали 331.965 інвалідів Вітчизняної війни. А 1 січня 1946 р. в Україні налічувалося вже 458.880 інвалідів-фронтовиків. Серед них було 401.030 осіб інвалідів війни рядового, сержантського і старшинського складу і, відповідно, 57.850 осіб офіцерського складу [23, арк. 2]. До 1 серпня 1946 р. соцзабези республіки зареєстрували 503.224 рядових інвалідів Вітчизняної війни, а також на цей час було взято на облік 49.963 інвалідів-офіцерів [35, арк. 15].

Із середини вересня 1946 р. статистика МСЗ показала зворотний процес: кількість інвалідів Вітчизняної війни на обліку в соцзабезах почала різко скорочуватися. Але до цього статистика засвідчила два сплески зростання кількості ветеранів-інвалідів на обліку в УРСР. Один – у квітні, а другий – у серпні-вересні 1946 р. Зокрема, упродовж серпня й до середини вересня 1946 р. зростання кількості інвалідів Вітчизняної війни рядового, сержантського і старшинського складу становило 62.076 осіб, або 12 %. Відповідно, й інвалідів війни – офіцерів на обліку стало більше на 1137 осіб, або на 2,2 %. Усього ж інвалідів Вітчизняної війни, яких соцзабези України взяли на облік до 16 вересня 1946 р., стало 616.400 осіб [40, арк. 104].

Квітневий потік фронтовиків до соцзабезів можна пояснити початком суховіїв і небаченої посухи, яка змусила багатьох із них подумати про небезпеку голоду [9, с. 74]. Очевидно, чимало інвалідів війни через різні обставини зволікали з реєстрацією в соцзабезах. Варто вказати лише на одну. Інвалідам війни II і III групи потрібно було чотири рази на рік проходити переогляд у ЛТЕКах. Навіть інваліди I групи з важкими пошкодженнями мусили два рази на рік підтверджувати свою інвалідність. Для багатьох ветеранів це було не тільки принизливим, але й занадто обтяжливим. Інваліда, який не прибув вчасно на черговий переогляд у ЛТЕК, без зайвих пояснень знімали з інвалідності й позбавляли пенсії. Отож, коли постала загроза голоду, чимало ветеранів пішли до соцзабезів, оскільки знали, що, зареєструвавшись, вони мали право розраховувати на незначну, але все ж таки гарантовану підтримку.

Збільшення числа зареєстрованих інвалідів Вітчизняної війни в серпні-вересні, на нашу думку, викликане ухваленням союзним урядом постанови за № 1516 від 9 липня 1946 р. Цей документ дозволяв соцзабезам брати на облік як інвалідів Вітчизняної війни тих ветеранів, які внаслідок важких поранень на фронті втратили працездатність уже після закінчення німецько-радянської війни. Багато українських фронтовиків в умовах насущного Третього голоду на республіку скористалися наданим їм правом.

До середини 1946 р. партійно-урядове керівництво УРСР ухвалювало постанови, накази, інструкції, які були спрямовані на створення режиму найбільшого сприяння інвалідам Вітчизняної війни. Але згодом ситуація кардинально змінилася. Архівні джерела дають можливість встановити, що поворот у ставленні керівництва УРСР до інвалідів Вітчизняної війни відбувся після 16 вересня 1946 р., коли водночас почалося скорочення кількості ветеранів-інвалідів на обліку в соцзабезах. Цього дня в Києві відбулось екстремне засідання Політбюро ЦК КП(б)У, цілком присвячене роботі органів соціального забезпечення в Україні. На засіданні зазнали жорсткої критики Міністерство соціального забезпечення УРСР і сам міністр В. Муратов. З тексту витягу з протоколу екстреного засідання можна побачити, що міністра розкритикували за незадовільний стан роботи, особливо, у сфері соціального захисту інвалідів-фронтовиків. Недоліки, перераховані у витягу, а саме: «вкрай запущене пенсійне господарство», розкрадання й розбазарювання фондів для інвалідів війни, незадовільна робота із працевлаштування, бюрократизм, — дійсно мали

місце у післявоєнних соцзабезах. Але для того, щоб збагнути, яким чином екстремне засідання Політбюро ЦК КП(б)У вплинуло на радикальні зміни в політиці соціального забезпечення інвалідів-фронтовиків і чому, власне, воно було «екстремне», варто проаналізувати пункти документа, які стосуються ЛТЕКів і керівників місцевих соцзабезів. Так, понад 900 ЛТЕКів республіки було звинувачено в тому, що питома вага інвалідів Вітчизняної війни II групи під час переоглядів «залишається завищеною». Це потребує додаткового пояснення.

Ще на початку німецько-радянської війни, коли в країні з'явилося багато ветеранів-інвалідів, чиновники із системи соціального забезпечення РРФСР дійшли висновку, що слід переглянути принципи визначення інвалідності. Оскільки інваліди I й II групи вважалися цілком непрацездатними, а значить, не підпорядковувалися жорсткому радянському трудовому законодавству, то було вирішено за допомогою ЛТЕКів обмежити встановлення фронтовикам II групи інвалідності. Нарком соціального забезпечення РРФСР А. Гришаків 9 серпня 1941 р. своїм розпорядженням заборонила ЛТЕКах республіки встановлювати інвалідність ветеранам, які з важким каліцтвом (втрата руки, ноги, ока) були здатні працювати за своїм довоєнним фахом. Якщо ж фронтовик із каліцтвом вимушений був перейти на менш кваліфіковану роботу, то такому дозволялося надавати III групу інвалідності [21, с. 23]. У бюрократичних надрах наркоматів соціального забезпечення й охорони здоров'я зародилася теорія, згідно з якою «... всі отримані на війні каліцтва, на відміну від набутих на виробництві, є нічим іншим, як локально обмеженими дисфункціями, які легко компенсуються і не мають особливо негативних наслідків для організму» [21, с. 24]. Спираючись на цю «теорію», російські ЛТЕКи ще в 1945 р. встановили таке співвідношення між групами інвалідності своїх ветеранів: I група – 2 %, II група – 23 %, III група – 75 %. В УРСР чиновники системи соціального забезпечення спільно з ЛТЕКах почали «вирівнювати» співвідношення між групами інвалідності фронтовиків за російським взірцем ще в 1945 р. Але процес цей відбувався мляво (що потребує окремого дослідження). Станом на 1 вересня 1946 р. питома вага ветеранів-інвалідів II групи інвалідності в УРСР все ще становила 41,1 % [1, с. 7]. Ось чим була обумовлена критика партійним керівництвом післявоєнних українських ЛТЕКів, але не тільки. За цією критикою приховується невдоволення влади тим, що соцзабези і ЛТЕКи допустили значне зростання ветеранів-інвалідів на обліку.

Витяг із протоколу екстреного засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 16 вересня 1946 р. містить і текст постанови зі звіту Міністра соціального забезпечення. Цікаво, що в постанові відсутній пункт про партійне завдання ЛТЕКам республіки, незважаючи на жорстку критику в констатувальній частині документа. На нашу думку, виходячи з логіки ухвалення партійних постанов, директива для ЛТЕКів могла бути одна – за допомогою лікарсько-трудової експертизи перевести значну частину інвалідів Вітчизняної війни з II групи інвалідності у III-тю. Більше того, ЛТЕКи, очевидно, отримали завдання позбавити інвалідності багатьох інвалідів Вітчизняної війни III групи. Зафіксувати на папері таку директиву партійні керівники УРСР не наважилися. Подібні настанови, на нашу думку, передавалися на місця завідувачам соцзабезами і головам ЛТЕКів тільки усно.

Про те, що в текст витягу з постанови від 16 вересня 1946 р. було внесено не всі ухвали засідання Політбюро ЦК КП(б)У, свідчать такі факти. Новий міністр соціального забезпечення Ф. Ананченко під час виступу на республіканській нараді працівників свого відомства 22–26 березня 1947 р. заявив, що, згідно з рішенням Політбюро від 16 вересня, завідувачів районних і міських соцзабезів було зараховано в номенклатуру з обов'язковим затвердженням місцевим комітетом партії. Цей пункт у витягу відсутній [28, арк. 24]. Справжню спрямованість постанови ЦК КП(б)У від 16 вересня 1946 р. добре знали на місцях. Так, завідувач районним соцзабезом на Вінниччині Малькевич у своєму виступі на цій же нараді проговорився: «Наша область багато зробила з дня рішення Політбюро ЦК КП(б)У про роботу ЛТЕК у 1946 р., зокрема в 1946 р. було знято як таких, що повністю одужали, 4162 чол., понад 9000 чол. із II групи переведено в III групу...» [28, арк. 127].

Варто вказати ще на один пункт цього документа. Міністр соціального забезпечення В. Муратов втратив свою посаду. Поряд із цим, постанова вимагала радикальних кадрових змін в усіх низових ланках системи соціального забезпечення. Йшлося про повне оновлення керівництва соцзабезів і ЛТЕКів. Для виконання важливого, але аморального завдання партії потрібні були перевірені, надійні кадри. Щоб заохотити завідувачів соцзабезів до виконання такого завдання, їх зарахували до партноменклатури з відповідним матеріальним забезпеченням (спецрозподільники, пайки тощо). Таким чином, поворот партійно-урядового керівництва УРСР у ставленні до інвалідів Вітчизняної війни виразився в тому, що їх масово

почали позбавляти інвалідності і переводити з II групи інвалідності в III-тю.

Як тільки постанову ЦК КП(б)У вивчили в місцевих соцзабезах й отримали усні директиви, відразу ж розпочалося різке скорочення інвалідів-фронтовиків, які перебували на обліку. Буквально за два тижні соцзабези подали до МСЗ інформацію, згідно з якою кількість інвалідів Вітчизняної війни скоротилася в республіці на 55.306 осіб. Далі, упродовж січня-вересня 1947 р., скорочення відбувалося дещо повільніше (від 7 до 12 тис. за квартал). Із жовтня 1947 р. зменшення чисельності інвалідів знов інтенсифікували: 17.925 осіб було знято з обліку протягом жовтня, 19.948 – протягом грудня 1947 р. Архівні матеріали дають можливість точно встановити, що скорочення чисельності інвалідів війни в УРСР, починаючи з 1 жовтня 1946 р. і закінчуючи 1 січня 1950 р., відбувалося шляхом визнання їх ЛТЕКАми такими, що цілком «одужали», і зняття в соцзабезах з обліку як інвалідів Вітчизняної війни. Держава, відповідно, повністю знімала з себе всі зобов'язання щодо ветеранів. У своєму листі секретареві ЦК КП(б)У Микиті Хрущову від 8 січня 1948 р. з проханням допомогти провести новий переогляд інвалідів Вітчизняної війни в УРСР керівник МСЗ Ф. Ананченко повідомляв про «успіхи» роботи свого відомства. Ці «успіхи» полягали в тому, що з допомогою так званої «глибокої лікарсько-трудової експертизи» 62,5 тис. інвалідів-фронтовиків визнали такими, що цілком «одужали», а 10,1 % інвалідам війни II групи знизили групу інвалідності. Радянський чиновник з гордістю повідомляв Микиті Хрущову, що у результаті таких дій було зекономлено коштів на виплату пенсії із «хлібною надбавкою» на суму 160,8 млн крб. Більше того, Ф. Ананченко вже «передбачив», що новий переогляд фронтовиків у ЛТЕКАх знизить відсоток інвалідів війни II групи на 8 % і забезпечить «передвижку» у категорію таких, що «одужали» 39 тис. фронтовиків, що зекономить 120 млн крб на рік [40, арк. 3–4].

Як бачимо, висока «ефективність» переогляду інвалідів із застосуванням так званої «глибокої лікарської експертизи» спонукала Ф. Ананченка ініціювати ще одну масштабну кампанію переогляду, яку й було проведено протягом першого кварталу 1948 р. У результаті цього переогляду було визнано цілком здоровими й знято з пенсії по інвалідності 53.555 фронтовиків [40, арк. 70].

Таким чином, починаючи з 1 жовтня 1946 р. по 1 квітня 1948 р. в УРСР було позбавлено статусу «інвалід Вітчизняної війни» й знято з пенсії

116.055 інвалідів – вчорашніх захисників радянської батьківщини. Щодо 55.306 ветеранів-інвалідів, які невідомо куди поділися упродовж двох останніх тижнів вересня 1946 р., то через брак джерел ми можемо лише робити припущення. Дещо прояснює ситуацію з раптовим зникненням інвалідів війни архівний документ – лист міністра охорони здоров'я УРСР І. Кононенка до міністра соціального забезпечення УРСР Ф. Ананченка. У листі І. Кононенко повідомляє, що в районних соцзабезах Миколаївської області станом на 1 листопада 1946 р. залишалося на обліку 113 інвалідів Вітчизняної війни, які померли, а також ще 613 ветеранів-інвалідів, які виїхали з області. У райсоцзабезах Сталінської області на обліку залишався 171 померлий інвалід-фронтвик і 1632 інваліди війни, які вибули з місця постійного проживання [27, арк. 94]. Тобто мова йде про те, що чиновники брали на облік прибулих інвалідів-фронтвиків, а тих, що померли й виїхали, залишали в списках через нехлюйство або з корисливою метою. Документи Міністерства соціального забезпечення УРСР цього періоду рясніють матеріалами про «схеми» з розкрадання пенсійних коштів. Коли ж із Києва в середині вересня 1946 р. надійшла жорстка директива на скорочення кількості інвалідів Вітчизняної війни, у соцзабезах негайно «почистили» списки фронтвиків.

Отож, як бачимо, стрімке зростання кількості інвалідів Вітчизняної війни, взятих на облік органами соціального забезпечення під час Третього голоду в Україні, просто було зупинено постановою ЦК КП(б)У від 16 вересня 1946 р. Власне, це зростання й зумовило потребу в проведенні екстреного засідання політбюро ЦК КП(б)У, на якому відбулось ухвалення вказаної постанови.

Встановивши факт втручання партійно-урядового керівництва УРСР в роботу ЛТЕКів з метою припинення зростання кількості інвалідів Вітчизняної війни в республіці, а потім і скорочення кількості останніх, спробуємо з'ясувати причини цієї акції. Доволі відверто про це свідчить архівний документ «Коротка довідка про роботу Міністерства Соціального Забезпечення із забезпечення і трудового влаштування інвалідів Вітчизняної війни», яку підготував для секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка тодішній міністр соціального забезпечення УРСР В. Муратов. Цей документ готувався до згаданого екстреного засідання Політбюро ЦК КП(б)У. Дата, яка стоїть під документом – 14 вересня 1946 р.

Перший розділ довідки під заголовком «Пенсійне забезпечення» містить інформацію про зрос-

тання чисельності інвалідів Вітчизняної війни рядового, сержантського і старшинського складу протягом 2,5 років – із січня 1944 р. і по липень 1946 р. Показовим було те, що тут вказувалася не тільки загальна сума виплачених пенсій по роках, але й загальна сума місячного розміру пенсій, що збільшувалася пропорційно зі збільшенням кількості інвалідів війни, взятих на облік у соцзабезах. У довідці вказано, що сума місячної пенсії на увесь контингент інвалідів Вітчизняної війни у 1944 р. становила 24.171 тис. крб, а в липні 1946 р. вона сягнула 68.672 тис. крб [34, арк. 28–29] Якщо взяти до уваги, що станом на 16 вересня 1946 р. середній розмір пенсії інвалідові війни в УРСР становив 147 крб, а органами соціального забезпечення на облік було взято 565.300 інвалідів-фронтвиків рядового, сержантського і старшинського складу, то місячний обсяг пенсії інвалідів Вітчизняної війни мав би становити 83.099 тис. крб. Якби така їх кількість збереглася б і надалі, то річна сума пенсій тільки інвалідам-фронтвикам сягнула б в УРСР 1 млрд крб. Відомо, що на 1946 р. загалом на пенсії і допомоги по лінії соціального забезпечення було заплановано в держбюджеті УРСР 3,277 млрд. крб. А на пенсії інвалідам Вітчизняної війни в УРСР на 1946 р. було визначено 886 млн. крб [38, арк. 35]. Отож, різке скорочення чисельності інвалідів німецько-радянської війни протягом другої половини вересня 1946 р. практично дало можливість зберегти місячний обсяг інвалідної пенсії на рівні 1 серпня 1946 р., а річна сума пенсії інвалідам-фронтвикам не перевищила 824 млн. крб.

У підсумку зазначимо, що різкий поворот у політиці соціального забезпечення інвалідів Вітчизняної війни радянського керівництва, який стався у вересні 1946 р., був зумовлений соціально-економічними причинами. Україна через посуху не виконала плану хлібозаготівель, а тому не могла претендувати на збільшене фінансування на соціальне забезпечення, обсяг якого був затверджений у березні-серпні 1946 р. Зменшення кількості інвалідів війни на обліку в соцзабезах не тільки сприяло економії коштів бюджету соціального забезпечення, але й створювало умови для економії хліба в республіці, про що можна було прозвітувати в Кремль. Соціальне забезпечення 171.361 інваліда-фронтвика перекидалося з держави на суспільство, на родини покалічених і, врешті, на них самих. Якщо до цієї цифри додати ще 21.000 фронтвиків, знятих з інвалідності протягом переогляду в 1945 р., то виходить, що групу інвалідності втратили 192.361 фронтвик, або

кожен третій покалічений на фронтах німецько-радянської війни українець.

Спираючись на ці факти, можемо встановити найбільш близький до реальності показник чисельності інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у післявоєнний період. Так, деякі українські історики стверджували, що кожен другий із 3,5 млн. фронтовиків, який повернувся додому, був інвалідом [8, с. 196]. Але тут, очевидно, не враховано, що інвалідність має бути встановлена відповідним чином. Як було зазначено вище, інвалідів-фронтовиків в Україні до початку застосування «глибокої лікарсько-трудової експертизи», було 616.400 осіб. До цієї кількості слід додати також і інвалідів Вітчизняної війни – солдатів і офіцерів військ НКВС, які перебували на обліку й отримували пенсію у своєму відомстві. Таких влітку 1945 р. налічувалося 12 тисяч [33, арк. 126]. Таким чином, інвалідів Вітчизняної війни в УРСР станом на середину вересня 1946 р. було не менше ніж 628.400 осіб.

Вищезазначене зумовлює деякі запитання: Що являла собою «глибока лікарсько-трудова експертиза»? Можливо, для масового позбавлення фронтовиків інвалідності й переведення їх із II групи інвалідності в III-тю існували суто медично-наукові підстави? На ці запитання дає відповідь фрагмент тексту виступу директора Центрального інституту експертизи працездатності інвалідів (ЦІЕТІН) В. Абера на згадуваній республіканській нараді працівників соціального забезпечення у березні 1947 р.: «Ми в цьому році прагнемо до одного важливого заходу, ми хочемо створити щось у вигляді розкладу хвороб по різних групах для визначення інвалідності й ухвали перспективи працевлаштування» [28, арк. 188]. Тобто мовиться про те, що у провідній науковій установі з експертизи працездатності ще тільки намірялися розробити чіткі настанови для більш ніж 900 ЛТЕКів України щодо правильного встановлення групи інвалідності фронтовикам, у той час як у республіці вже повним ходом йшла «боротьба із завищеним відсотком II групи інвалідності» з допомогою «глибокої лікарсько-трудової експертизи». Отож, так звана «глибока лікарсько-трудова експертиза» була фікцією. Цей термін використовували для приховування несправедливості щодо ветеранів.

II група інвалідності перетворилася на своєрідний «дефіцит» на місцях, яким розпоряджалися завідувачі соцзабезаами. II групу часто отримували чиновники і партноменклатура, або ж «особи адміністративно-господарської праці».

Явище було настільки поширеним, що в Дніпропетровській області вирішили провести в ЛТЕКах переогляд інвалідів Вітчизняної війни, що обіймали керівні посади. У результаті із 87 інвалідів війни II групи 31 представника номенклатури довелося перевести в III групу, а зі 167 інвалідів III групи – 64 особи втратили інвалідність. Серед них були й такі, що отримали інвалідність, не маючи навіть ніякого поранення, а не те, щоб каліцтва [30, арк. 47].

Варто зазначити ще один нюанс. Дії соцзабезів і ЛТЕКів, спрямовані на встановлення «правильного» співвідношення груп інвалідності серед ветеранів-інвалідів у 1946–1948 рр. набули ознак політичної кампанії. Як і всяка політична кампанія, ініціатором якої виступала партія, кампанія боротьби із «завищеним відсотком II групи» супроводжувалася штурмівщиною, відповідною партійно-бюрократичною лексикою, змаганням між відділами соціального забезпечення, оголошенням «передовиків» і «тих хто відстає».

Однак проходила ця кампанія упродовж кінця 1946 – на початку 1947 р. не такими темпами, на які розраховували керманічі УРСР. Нам не відомо, щоб де-небудь у СРСР на республіканському зібранні працівників системи соціального забезпечення одночасно були присутніми аж два члени Політбюро ЦК ВКП(б). У радянській Україні такий феномен мав місце. Два соратники Сталіна: Лазар Каганович, на той момент – перший секретар ЦК КП(б)У і Микита Хрущов – голова РНК УРСР – 24 березня 1947 р. прийшли на засідання республіканської наради працівників Міністерства соціального забезпечення УРСР. Стенографічний звіт про це засідання, який збережено в архіві, не містить їхніх виступів. Однак, знаючи особливості проведення радянських зборів, важко уявити, щоб два відомі на всю країну партійні вожді мовчки просиділи все засідання в президії. Очевидно, стенографічний звіт пройшов ретельну цензуру, і з його тексту після закінчення зібрання видалили їхні виступи. Або під час засідання стенографістам було дано відповідну вказівку. Але навіть якщо й допустити, що Лазар Каганович і Микита Хрущов не сказали ні слова на цій нараді, для нас важливим є те, чим переймалися учасники зібрання в їхній присутності. У виступах доповідачів, крім шаблонного виголошення закликів проявляти турботу про працевлаштування, матеріально-побутове забезпечення, лікування й відпочинок інвалідів Вітчизняної війни, головним було одне – зменшення за допомогою «глибокої лікарсько-трудової експертизи» чисельності інва-

лідів війни II групи й переведення їх до III групи. Своєю присутністю Лазар Каганович і Микита Хрущов «дали добро» на посилення кампанії «витискання» інвалідів війни II групи в III групу задля приведення показників співвідношення між групами інвалідності й чисельності інвалідів війни до фінансових та економічних можливостей опальної республіки.

Тепер варто показати ефективність такої ділянки соціального захисту інвалідів Вітчизняної війни в перші післявоєнні роки в радянській Україні, як підтримка доходів. Цей вид соціальної підтримки складався з пенсії по інвалідності, права на купівлю основних продовольчих товарів і деяких промислових товарів за фіксованими цінами, тобто по картках, а також з деяких пільг при оподаткуванні. Пенсія ветерана-інваліда I групи, який не був офіцером, у 1947 р. становила 350 крб, II групи – 190 крб, III групи – 115 крб [29, арк. 9] Скласти уявлення про реальну вартість цих коштів можна, оглянувши ринкові ціни на життєво необхідні товари. Наведемо стислий витяг з архівного документа під заголовком «Базарні ціни на сільськогосподарські та промислові товари в обласних центрах Української РСР на 25 жовтня 1947 року». Так, 1 кг житнього хліба на базарі коштував 16–20 крб; 1 кг пшеничного борошна – 30–35 крб; 1 кг картоплі – 5–10 крб; 1 літр соняшникової олії – 100–120 крб; 1 кг яловичини – 45–50 крб; 1 кг свинини – 70–80 крб; 1 кг сала – 170–200 крб; 1 літр молока – 10–12 крб; 1 кг вершкового масла – 120–150 крб; 1 десяток курячих яєць – 30–37 крб; 1 кг цукру – 55–105 крб

Деякі промислові товари, відповідно, мали такі ціни: господарське мило (шматок вагою 400 г) – 20–35 крб; сірники (1 коробка) – 1–2 крб; новий чоловічий костюм шерстяний – 2000–2500 крб; хромові чоботи чоловічі (одна пара) – 1200–1500 крб; чоботи ялові (одна пара) нові – 800–1400 крб [37, арк. 40–52] Як бачимо, інфляція звела до мінімуму купівельну спроможність інвалідної пенсії.

Фіксовані ціни, або «пайкові ціни» на хліб, крупу, цукор, соняшкову олію, масло, чай були значно нижчими, але продавалися ці товари по картках. Картки видавалися тільки інвалідам війни I і II групи. Тому, «витискаючи» інвалідів-фронтовиків з II групи інвалідності в III групу, партійно-урядове керівництво УРСР істотно економило на скороченні контингенту централізованого забезпечення. Загалом, лише десята частина інвалідів Вітчизняної війни від усієї їх кількості в республіці мала право на отримання карток і тало-

нів на продовольство. Часто картки, які призна- чалися інвалідам, отримували сторонні особи – базарками, працівники сільпо, завідувачі складів та ін. [36, арк. 64].

Істотно підтримати доходи інвалідів Вітчизняної війни могли б деякі пільги в оподаткуванні, особливо тих ветеранів, які мешкали на селі. Таких у 1947 р. було 55,5 % від усієї кількості взятих на облік у соцзабезах республіки. Стаття 22 Закону СРСР, ухваленого, між іншим, 1 вересня 1939 р., «Про сільськогосподарський податок» надавала право господарствам, у яких перебували інваліди війни і праці I і II групи, сплачувати лише 50 % сільськогосподарського податку. Якщо в господарстві не було працездатних членів родини, то податок не сплачувався [7]. 31 січня 1942 р., згідно з указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 грудня 1941 р., усі громадяни віком від 18 років мали сплачувати військовий податок. Колгоспники та одноосібники за рік мусили віддати державі від 150 до 600 крб Від цього податку звільнялися інваліди I і II групи, але працездатні члени їхніх родин сплачували його цілком [20]. Інваліди Вітчизняної війни III групи не мали жодних пільг щодо сплати цих податків. Скласти загальне уявлення про стан справ з оподаткуванням сільських ветеранів-інвалідів можна, читаючи справу інваліда Вітчизняної війни II групи І. С. Успенського з села Ямпольчик Чемеровецького району Кам'янець-Подільської області. Восени 1945 р. фронтовик написав листа своєму синові, який перебував в армії в Німеччині. У листі ветеран поскаржився: «Я – інвалід Вітчизняної війни, але ніхто на це не звертає уваги і ніякої допомоги не надає. Обклали мене такими податками, що я не в змозі їх сплатити. Необхідно внести військової позики 750 крб, військового податку 300 крб і 40 кг м'яса, а де я візьму...» [33, арк. 120].

Лист прочитав працівник Військової Цензури й надіслав відповідне повідомлення до органів держбезпеки. Такого типу листів, очевидно, було багато, тому що народний комісар державної безпеки УРСР Єсипенко віддав наказ підготувати окремий документ під заголовком «Витяг зі Спецповідомлення «Про скарги інвалідів Вітчизняної війни», який був надісланий до Кам'янець-Подільського обласного комітету партії. Тут негайно вивчили проблему і відправили листа в ЦК КП(б)У такого змісту: «Тов. Успенський І. С., інвалід III групи, повернувся в село Ямпольчик Чемеровецького району в січні 1945 р. і з цього часу працює ветеринаром в колгоспі. Спільно з дружиною на день перевірки, сім'я Успенського

мала 206 трудоднів... Господарство т. Успенського складається – дім з надвірними спорудами – 0,75 га городу, на якому посіяно: жита 0,35 га, кукурудзи – 0,15 га, картоплі – 0,20 га. Є корова, двоє поросят, дві вівці і три вулики бджіл. Обкладення податками дружини т. Успенського: військового податку платить 300 карбованців, сільськогосподарського податку – 276 крб, держстраховки – 31 крб, самообкладання – 20 крб, усього 627 крб...» [33, арк. 120].

Як бачимо, партійна комісія, що вивчала ситуацію, оминає скаргу фронтовика на «військову позику», яка тоді мала «добровільно-примусовий» характер. Відповідь обкому на «Спецповідомлення» не містить пояснення про «40 кг м'яса», які мав здати державі фронтовик. Показовим є також розходження в означенні інвалідності ветерана. Сам І. С. Успенський вважає себе інвалідом Вітчизняної війни II групи, а партійні чиновники – інвалідом III групи.

Надзвичайно обтяжливими для себе українські селяни в післявоєнні роки вважали зобов'язання із заготівлі сільськогосподарської продукції, які, фактично, були натуральним податком. Заготівля сільгосппродукції у колгоспників та одноосібників на практиці означала примусовий продаж державі за мізерними цінами визначеної частини зерна, картоплі, молока, м'яса, яєць, вовни, шкір забитих домашніх тварин, фруктів. Повне або часткове звільнення від виконання зобов'язань із заготівлі продукції з господарств інвалідів Вітчизняної війни в УРСР було серйозно ускладнене. Для цього потрібна була окрема ухвала обласного виконкому ради депутатів трудящих з цілою низкою різних бюрократичних процедур, що їй передували. Міністерство заготівель СРСР та його уповноважені з допоміжним персоналом у союзних республіках, областях, районах перетворилося у справжню армію. Тільки в УРСР чисельність цього підрозділу сягала масштабів дивізії (11,5 тисяч тільки одних уповноважених). Уповноважені були одягнені в однострої і навіть мали при собі зброю [3, с. 104].

Як про визначне досягнення у справі державної опіки над інвалідами Вітчизняної війни завідувач військового відділу Вінницького обкому КПУ(б) Поротіков повідомляв голові Президії Верховної Ради УРСР Гречусі: 870 ветеранам-інвалідам області було дозволено не здавати державі 62400 штук яєць, 127 ц м'яса, 125 кг молока й масла [5, арк. 33]. На цей час в області було понад 30 тис. інвалідів Вітчизняної війни. Серед них – інвалідів I групи – 520 осіб, інвалідів II групи –

15.951 [32, арк. 128]. Документ засвідчує, що господарства лише 5 % ветеранів-інвалідів I і II групи отримали незначні пільги від держави з натурального податку.

Несправедливістю системи оподаткування колгоспників і заготівель сільськогосподарської продукції на селі щодо інвалідів Вітчизняної війни був обурений навіть начальник політичного управління Прикарпатського військового округу генерал-майор Леонід Брежнєв. У своєму зверненні до завідувача військового відділу ЦК КП(б) У І. Дегтярьова майбутній Генеральний секретар ЦК КПРС писав: «Звільняючи їх (інвалідів Вітчизняної війни) від поставки з хлібозаготівель 50–80 кг зерна, вони одночасно вручають їм повідомлення про обов'язкову здачу в фонд Червоної Армії 1–5 центнерів хліба. За нездачу хліба проводилось вилучення в інвалідів і сімей загиблих фронтовиків корів і коней. Тільки після втручання районних військкоматів худоба була повернена власникам» [33, арк. 208].

Таким чином, підтримка доходів інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у перші післявоєнні роки була вкрай слабкою. Унаслідок цього та інших причин, частина ветеранів-інвалідів опинилася на суспільному маргінесі.

Станом на 1 січня 1947 р. в Україні налічувалося 9.636 інвалідів-фронтовиків I групи [26, арк. 41]. До 1 січня 1950 р. їх залишалося на обліку 4019 осіб. Звісно, переважна більшість із них за підтримки рідних і близьких змогли адаптуватися, а 34,3 % навіть почали працювати [31, арк. 73]. Але також відомо, що немало фронтовиків з важкими видами каліцтв вимушені були жебрати на вокзалах, ринках, станціях, біля магазинів, їдалень, чайних. Про це явище вперше на рівні наркомату соціального забезпечення УРСР повідомив сам нарком В. Муратов. Виступаючи на республіканській нараді працівників відомства у січні 1945 р., він заявив: «...Ми маємо факти, коли деякі інваліди Вітчизняної війни, що потрапили під вплив нехороших людей, стали на шлях хуліганства, злочинства, жебрацтва та ряд інших вчинків...» [25, арк. 11]. У бюрократичній лексичі щодо цих фронтовиків з'явилося означення «нестійкі» інваліди Вітчизняної війни. Із надзвичайно складним явищем правляча партійно-урядова номенклатура республіки розпочала «боротьбу» звичними адміністративно-репресивними методами.

Уже влітку 1945 р. Микита Хрущов доручив керівництву «Республіканської комісії сприяння інвалідам Вітчизняної війни офіцерського складу»

створити спільно з працівниками НКВС спеціальні групи для «перевірки» базарів та інших публічних місць, як зазначено в документі, «... з метою виявлення присутності інвалідів Вітчизняної війни і причин, які привели їх на базари» [39, арк. 17]. Від липня 1945 р. по серпень 1946 р. спеціальні групи тричі перевіряли ринки й вокзали Києва, звітуючи про результати перед самим очільником республіки. В Одесі такого типу «перевірки» відбулися ще в червні 1945 р. Доволі швидко сформувався відповідний досвід боротьби з «нестійкими» ветеранами-інвалідами. У своїй доповіді Микиті Хрущову голова «Республіканської комісії сприяння інвалідам Вітчизняної війни офіцерського складу» зазначав: «Спільно з Головним управлінням міліції УРСР, згідно з досвідом перевірки базарів м. Києва, дані вказівки начальникам обліміліції і обласним комісіям про повсюдну перевірку базарів і вилучення з них інвалідів

шляхом улаштування через органи соцзабезу в будинки інвалідів і працевлаштування тих, що не працюють» [39, арк. 17].

У цьому випадку йде мова про незаконне затримання. У подальшому «вилучених» із вулиць, вокзалів, базарів, поїздів ветеранів-інвалідів насильно відправляли на лікування, у будинки інвалідів, до власних родин, якщо в когось із них вони були. Найбільш непокірних інвалідів-фронтовиків відправляли в будинки інвалідів закритого типу з особливим режимом, які мало чим відрізнялися від в'язниць [6].

Висновки. Таким чином, партійно-урядове керівництво УРСР задля реалізації злочинної політики Кремля в післявоєнній Україні відмовило в державній підтримці більшості інвалідів Вітчизняної війни. Важкий період Третього голоду фронтовики-інваліди переживали нарівні з усіма українцями.

Список літератури:

1. Ананченко Ф. Г. О работе органов социального обеспечения Украинской ССР. К.: М-во социального обеспечения УССР, 1948. 64 с.
2. Болле Е. Н. Пенсионное обеспечение инвалидов Отечественной войны в военные и первые послевоенные годы. *Военно-исторический журнал*. 2009. № 6. С. 50–56.
3. Веселова В. О. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні. *Український історичний журнал*. 2006. № 6. С. 98–124.
4. Вронська Т., Лисенко О. «Окопне братство»: фронтовий мікросоціум у контексті воєнної повсякденності. *Сторінки воєнної історії України*. 2012. № 15. С. 8–25.
5. Держархів Вінницької обл. Ф. П-136. Оп.27. Спр. 20.
6. Доклад МВД СССР в Президиум ЦК КПСС о мерах по предупреждению и ликвидации нищенства. [Електронний ресурс]: <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007415>
7. Закон «О сельскохозяйственном налоге». 1 сентября 1939 года. Союз Советских Социалистических Республик. [Електронний ресурс]: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4201.htm
8. Кондратюк К. Новітня історія України. 1914–1945 рр. Навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 262 с.
9. Лельчук В. С. Сменив мечи на орала. Рассказ о 4-й пятилетке (1946–1950 гг.). М., 1967. 112 с.
10. Лисенко О. Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті. *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 3–16.
11. Лисенко О. Є. Підсумки Другої світової війни та Україна. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 134–142.
12. Лисенко О. Є., Пастушенко Т. В. Сучасний дискурс Другої світової війни крізь призму публікацій «Українського історичного журналу» останнього десятиліття. *Український історичний журнал*. 2017. № 6. С. 140–162.
13. Лисенко О., Перехрест О., Перехрест І., Іржавська А. Демографічні втрати України в роки Другої світової війни. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. У двох книгах. Книга друга*. К., 2011. 942 с. С. 737–784.
14. Литвин В. М. Україна в Другій світовій війні (1939–1945). К., 2004. 464 с.
15. Литвин В. М. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955). К., 2004. 240 с.
16. Муковський І. Т., Лисенко О. Є., Конашевич В. Д. Звитяга і жертвність: українці на фронтах другої світової війни / за ред. В. Д. Конашевича. К., 1997. 568 с.
17. Пелих И. В. Социальная политика в СССР в 1945–1953 гг.: На материалах Краснодарского края: дис. ... кандидата ист. наук. Москва, 2005. 194 с.
18. Слободянський М. С., Гітман Ш. С. Збірник законодавчих та нормативних матеріалів по пенсійному забезпеченню. К., 1949. 455 с.

19. Слюсаренко А. Г., Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Історичний факультет. Кафедра новітньої історії України. К., 2009. 447 с.
20. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 29 декабря 1941 года «О военном налоге». URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4337.htm
21. Феселер Б. «Нищие победители»: инвалиды Великой Отечественной войны в Советском Союзе. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3(40–41). С. 21–33.
22. Хорохорина Г. А. Политика государства в области социального обеспечения и реабилитации инвалидов войны и труда в период 1941–1945 гг.: на материалах РСФСР: дис. ... кандидата ист. наук. Москва, 2005. 275 с.
23. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 348. Оп. 3. Спр. 4. 101 арк.
24. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 12. 136 арк.
25. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 31. 47 арк.
26. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 137. 286 арк.
27. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 149. 98 арк.
28. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 204. 256 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 230. 93 арк.
30. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 383. 156 арк.
31. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 384. 230 арк.
32. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 3. Спр. 3023. 212 арк.
33. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1841. 217 арк.
34. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3064. 50 арк.
35. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3073. 17 арк.
36. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4873. 348 арк.
37. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4874. 367 арк.
38. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4891. 507 арк.
39. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4893. 50 арк.
40. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5181. 130 арк.
41. Fieseler Beate. Soviet-style welfare: the disabled soldiers of the «Great Patriotic War». In: Rasell, Michael and Elena Iarskaia–Smirnova (Eds.): *Disability in Eastern Europe and the Former Soviet Union. History, Policy and Everyday Life*, Abingdon-New York, 2014. pp. 18–41.

Hordiyenko H.M., Hordiyenko V.V. THE SOVIET REGIME AND PATRIOTIC WAR INVALIDS IN THE UKSSR IN THE FIRST POST-WAR YEARS

The paper focuses on a special status of the Patriotic War invalids as a social group in the postwar Ukrainian society as well as the attitude to them by the Soviet state. The objective is to historically reconstruct the basic principles of the Soviet policy on social protection of veterans with disabilities and its first results in the first postwar years. The principles of objectivity, historicism, system, and research comprise the methodology. We apply historical-genetic, comparative, statistic, diachronic, and historical-anthropological methods. The scientific novelty of the paper lies in the first analysis of the Soviet regime's attitude to the Patriotic War invalids on the background of the Third fame in Ukraine. The institutionalization of the social protection system for the Patriotic War invalids in The Ukrainian SSR took place during 1940–1946. Between 1940 and 1941 the authorities legitimated pensioning for the potential war-disabled. With the break of the German-Soviet war, the Union and Republic Governments identified people with disabilities as a result of the war with Germany among other invalids officially calling the first “the Patriotic War invalids” and adding some new forms of social protection for them. The number of the Patriotic War invalids abruptly increased in terms of the worsened economic situation and the beginning of the Third fame in the Ukrainian SSR. We establish the fact of decreasing the number of registered war-disabled people with the help of “thorough medical and labour examination”. Medical and Labour Examination Commissions took such actions under the pressure of the Party and Government of the Ukrainian SSR. They declared invalids as “fully recovered”. Besides, many front-line invalids were transferred to lower groups of disability. The republic governance had to turn to such actions to avoid the budget deficit for the system of social protection and to economize bread. Inflation devalued front-line soldiers' pensions. The card system did not protect the living conditions of the majority of the war invalids. It is clarified that a large part of the invalids living in rural areas was heavily taxed. Ineffective system of social protection predetermined marginal place of some Patriotic War invalids.

Key words: the Patriotic War invalids, social protection, pensioning, social protection bodies, Medical and Labour Examination Commissions, group of disability.